

RÓNAI ZOLTÁN

Félezer éve történt

Vita Amerika felfedezéséről

*Eljő majd az idő, mikor az Óceán tengere
megoldja a dolgok kötelekeit, nagy föld
tárul ki, s egy új hajós, mint az, ki
Jasont vezette, új világot fedez fel, s
nem lesz már a világ vége Thule szigete.*
(Lucius Annaeus Seneca)

1492. október 12-én éjfél után kettőkor ágyúlövés dördült el a Pinta karavellen s egy harsány hang kiáltotta: Föld! Föld! A kitűzött 10.000 maravedi jutalmat ugyan nem kapta meg, de Rodrigo de Triana bevonult a történelembe s ebben új korszak kezdődött.

Amerika „valódi felfedezőinek” bizonyára azokat az embercsoportokat kellene tekinteni, akik 40-50000 éve keltek át a Bering-szoroson és kezdték meg a földrész benépesítését, s azokat az ázsiaiakat, polinézeket és ausztráliaiakat, akik később a Csendes óceánon át érték el Dél-Amerika nyugati partjait. De történelmi időkben is volt „ősfelfedezés”: a Földközi-tenger térségéből, illetve Nyugat-Európából elvetődhettek oda föníciaiak, rómaiak, arabok, írek és baszkok, s biztosan érintették Észak-Amerikát 1000 körül a normannok. Mindennek azonban nem voltak közvetlen következményei. Korának legnagyobb tudósa, Sevillai Szent Izidor a 7. században határozottan állítja egy „negyedik földrész” létezését, ahol az „ellenlábások” élnek.

Másrészt itt a mexikói Chilam Balam kéziratokban megörökített hagyomány. Egyikükben ez olvasható: „Egy napi útra, egy kiáltásnyira vannak már csak, oh atyám! Fogadd a keletről érkezőket, szakállas vendégeinket, kik Ku, az istenség jelét hozzák...”¹ Ezt ugyan már spanyol uralom alatt latin betűkkel európai papírra írták, de kétségtelen, hogy ősi hagyományt örökít meg. Magyarázata csak az lehet, hogy élt sápadt arcú, szakállas emberek látogatásának az emléke.

Vélték, hogy maga Kolumbusz is megfordult előzőleg az Újvilágban s így 1492-ben „biztosra ment”. Egy hitelesnek tekinthető anekdota szerint pedig 1477-ben vagy 78-ban Madeira szigetén egy halálán lévő, „névtelen hajós” tájékoztatta őt kalandos, amerikai útvjáról.

Bárhogyan legyen is, a nagy fordulatot, új korszak kezdetét a spanyol szolgálatban álló, genovai Cristoforo Colombo, másként Cristóbal Colón vállalkozása jelentette. Fontosságát hamar felismerték. Francisco López de Gómara már a 16. század közepén megállapítja: „A világ teremtése óta a legnagyobb dolog — eltekintve annak az emberré levésétől és halálától, aki teremtette —, az Indiák felfedezése; ezért is hívják Új Világnak.” Valóban, addig ismeretlen földekkel, népekkel és kultúrákkal kerekedett ki a glóbusz képe, birodalmak születtek, hogy századokon át irányítsák a világ sorsát, soha nem sejtett, gazdasági lehetőségek nyíltak, és megindult az Ige hirdetése azon a kontinensen, ahol ma a keresztények többsége él.

* * *

*A Mindenható Úristen úgy akarta, hogy
92-ben felfedezzem az Indiák száraz-
földjét sok szigettel együtt...*
(Kolumbusz végrendeletében)

Száz esztendeje nagy egyetértésben emlékeztek meg az Atlanti-óceán mindkét partján a 400. évfordulóról, és Kolumbia ősi, quimbaya aranykincssel ajándékozta meg Madridot. A középpontban Kolumbusz alakja állt és művek hosszú sora jelent meg a sok tekintetben titokzatos hajósról. Most a helyzet más. Nemcsak „a tengernagy” szorult háttérbe — nehéz volna róla újat mondani! —, hanem egyáltalán kétségbe vonják, kell-e, szabad-e ezt az eseményt megünnepelni, és ha igen, hogyan. A dolog ugyan nem példátlan: hasonló vita támadt az első ausztráliai települések (1788) és a francia forradalom (1789) 200. évfordulója kapcsán, bár kisebb nemzetközi visszhanggal.

A spanyol kormánynak nem voltak kétségei. Már 1981-ben megalakította „az 500. évforduló országos bizottságát” és elérte, hogy 1992 „Spanyolország éve” legyen vilákiállításal, olimpiai játékokkal és Madriddal, mint „Európa kulturális fővárosával”. De azután jelentkeztek tiltakozó hangok. Az ember megint tanúbizonyságát adta csodálatra méltó „elvonó képességének”: a múltból mindenki csak arra emlékszik, amire akar; csak azt idézi fel, ami beleillik egy jó szövegbe. Míg egyesek hősi erőfeszítésekről, az emberiségnek tett szolgálatról, egy világnyelv születéséről, a kultúra terjesztéséről és az evangéliumi küldetés teljesítéséről beszéltek, mások így írtak: „Ötszáz évvel a hódítás kezdete után Spanyolország és a kreol kormányok azt a népgyilkosságot ünneplik. Elfelejtik, hogy a spanyol nyelvet a helyi nyelvek százainak kiszorítása árán vezették be, s hogy ugyanez történt a vallással, az (a kereszténység) lett az uralkodó hála olyan emberséges módszereknek, mint kínzás és a gyilkosság”². Mások nem vetették el ennyire a súlykot, de náluk is a negatív elemek uralkodtak: elnyomás, kizsákmányolás, ősi kultúrák elpusztítása és halandóság a behurcolt betegségek és a szolgamunka következtében. Újra kísértett a „jó vadember” Bartolomé de las Casas püspök által megrajzolt képe: „A legegyszerűbb, legtürelmesebb és legbékésebb a világon, minden rosszindulat és képmutatás nélkül, nem civakodó, neheztelő, gyűlölködő és bosszúálló...” S ugyanakkor megint kivirágzott Spanyolország történelmi rossz híre, a „fekete legenda”. Amerikai viszonylatban elemi összefoglalása lehetne, amit évtizedekkel ezelőtt Márai Sándor vetett papírra egy könyv olvasása után: „Az arany hívta őket, a kereszténység ürügyén mentek rabolni és bujálkodni a világba ezek a spanyolok...”³

A kanadai kormány úgy döntött, másra fordítja a megemlékezésre előirányzott összeget, perui közgazdászok pedig kiszámították, milyen jóvátétellel tartozik Spanyolország a végül mégis kivégzett Atahualpa szabadsága fejében Pizarroknak fizetett váltságdíjért: 647,74 milliárd dollárral. De nem minden disszonáns hang jött külföldről. A délspanyol Puerto Real városi tanácsa elhatározta, emlékművet állít „a felfedezés áldozatainak”.

A felháborodott amerikaiak természetesen spanyolul tiltakoztak és kevés tősgyökeres indián akadt közöttük. Végző fokon saját őseik, a felfedezők, hódítók, gyarmatosítók vagy bevándorlók ellen emelték fel a szavukat, de a felszabadítók ellen is; köztük sem volt indián. S azok, akik „amerikai azonosságuk visszaszerzéséről” beszéltek, vajon kikre gondoltak? Csak az államszervező népekre vagy a nomád őslakókra is?

Minden esetre megpróbálták élet venni a dolognak. Az UNESCO „felfedezés” és „hódítás” helyett inkább „két világ találkozását” óhajtotta látni, mások különbséget akartak tenni „megünneplés” és „megemlékezés” között. De megkísérelték azt is, hogy elválasszák a hittérítést „a többi történelmi eseménytől”. Nehéz feladat, hiszen VI. Sándor bulláit annak a régi tannak az értelmében adta ki, mely szerint a „hitetlenek területeinek” felségjoga a pápát illeti, s ez átruházhatja keresztény fejedelmekre a kötelezettség vállalása ellenében, hogy ott hirdetni fogják az evangéliumot. Ugyanazon hajókon mentek a felfedezők, gyarmatosítók és hittérítők.

*Nem győzelem volt, nem vereség, hanem
fájdalmas születése a mesztic népnek,
mely a mai Mexikó*
(Felirat Mexikóvárosban,
a Három Kultúra terén)

Amerika felfedezése és gyarmatosítása sokrétű, bonyolult folyamat, melyet nem lehet egyetlen, közös nevezőre hozni, néhány szóval elintézni vagy gengszterfilmmé alacsonyítani. Múlt századok történelmi eseményeit nem szabad mai mentalitással megítélni, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata alapján. Inváziók, hódítások mindig léteztek és mindig fájdalmasok voltak. Így született Spanyolország is: a rómaiak leigázták az ibér és kelta lakosságot, majd a vizigótok és arabok jöttek, s mind friss vért és új kulturális elemeket hoztak. Hódító háborúik ellenére a történelem ma sem tagadja meg Nagy Sándortól és Nagy Károlytól ezt a jelzőt, s szinte minden nemzet öntudatában él olyan idők emléke, amikor hatalmát kiterjesztette, s például „magyar tenger vizében hunyt el éjszak, kelet és dél hullócsillaga”.

A felfedezések korának megértéséhez figyelembe kell venni a búcsúzó középkor és a születő reneszánsz szellemét. A tudás- és kalandvágy a hír és dicsőség keresésével párosul, az Eldorado álma az igaz hit terjesztésének őszinte kívánságával és az evilági nagyúr, az uralkodó hűséges szolgálatával. Az angol, francia, holland és portugál hódítások sem voltak emberségesebbek a spanyolnál, s néha akár „kettős erkölcsről” is beszélhetnénk: a regényekből és filmekből megszoktuk, hogy az észak-amerikai indiánok elleni harcot, a „vadnyugat” meghódítását hősi eposznak tekintjük. De ez sem minden. A neves mexikói író, Carlos Fuentes elismerésre méltó őszinteséggel vallotta be egy párizsi előadásában: „Mi, modern amerikaiak kegyetlenül bántunk és bánunk a bennszülöttekkel; 1991-ben vagyunk, de a hódítás még nem fejeződött be.” A perui Vargas Llosa pedig arra emlékeztetett, hogy „nagyobb öldökléseket és visszaéléseket követtek el Latin-Amerikában a függetlenség elérése után”

„Két világ találkozása” természetesen eufémizmus. Az ismerkedés mindkét oldalon ellentmondásos magatartást ébreszt: kíváncsiság, csodálat, meg nem értés, elutasítás és borzadály keverednek. Kölcsönös érdeklődést keltenek az addig ismeretlen szokások, állatok, fegyverek. A spanyolok megbámulják a hatalmas kőépületeket és a gazdagságot, de iszonyattal töltik el őket az emberáldozatok. „Kevesen maradtunk életben — írja Díaz del Castillo —, sokan haltak meg és áldoztattak fel a mexikói bálványoknak.” Poma de Ayala szerint az inka

fejedelemnek „lázadó vagy áruló főemberek maradványaiból készült, emberbőr dobjai voltak. Más lázadók koponyájából kupát, csontjaiból sípot, fogaiból nyakláncot csináltak.”⁴

Az összeütközés elkerülhetetlen; a hódítók, mint Cortés és Pizarro, nem oszthatják meg a hatalmat. A harc kegyetlenségéhez hozzájárul a kölcsönös „idegenség”, az életszemlélet teljes különbözősége. Még sincsenek mindig indiánok az egyik, spanyolok a másik oldalon. Az utóbbiak szövetségesekre találnak, mert a bennszülött népek sem élnek békében egymással, és belső viszályok dúlnak.

Minden különbség ellenére azonban hamar megindul a vérkeveredés. Faji előítélet nem akadályozza, — ez a spanyol gyarmatosítás egyik fő jellemvonása. A meszticségből pedig sajátos társadalom születik: a spanyol-indián meszticek a spanyolokkal egyenrangúak lehetnek, míg a bennszülöttek, mulattok, indián-néger és spanyol-indián-néger keverékek a társadalmi létra alacsonyabb fokain állnak. Képsorozatok a 18. századból — mindegyiken házaspár gyermekkel —, tizenöt különböző keveredési lehetőséget ábrázolnak annak nevével, jellemző ruházattal, és környezettel.

Döntő fontosságú mindkét földrész számára a gazdasági csere. Mint ismeretes, Európából kerül Amerikába a búza, szőlő, narancs, ló és szarvasmarha, s olyan „technikai vívmányok”, mint a kerék és az eke. Amerikából jön a burgonya, kukorica (tengeri!), paradicsom, kakaó és dohány, — meg a sok arany-ezüst. A felfedezést követő háromszáz év alatt az Újvilágból érkező nemesfémek 85 százalékát Spanyolország kapja, de nem hoz gazdasági fellendülést. Európai háborúkra és luxuscikkek behozatalára költik, amiről persze az amerikaiak nem tehetnek. A gyarmatosításnak árnyoldalai is vannak a spanyolok számára: falvak néptelenednek el, s az élénk hajóépítés az ország erdőibe kerül.

* * *

Nagyon kérem király uramat, s utasítom leányomat, a hercegnőt és férjét, a herceget..., ne engedjék, hogy az említett szigetek és szárazföld indián lakói személyükben és javaikban kárt szenvedjenek, és parancsolom, hogy jó és igazságos elbánásban részesüljenek.

(Katolikus Izabella végrendelete)

A New York Times 1951-ben „zsarnokságról, népbútításról és nyomorról” írt, a meghökkenítő csak az volt, hogy a cikket a limai San Marcos egyetem 400. évfordulójára szánták. Spanyolország amerikai műve kapcsán szó lehetne egyetemek és városok alapításáról, úthálózatok és vízművek építéséről és 18. századi tudományos expedíciókról. De talán sokkal nagyobb elismerésre méltó, hogy a felfedező hatalmak közül egyedül Spanyolországban vetik fel a hódítások jogsultságának és a legyőzöttekkel való bánásmódnak a kérdését, sőt V. Károly uralkodása alatt a fogalmak tisztázásáig a hódítást le is állítják. Katolikus Izabella már 1500. június 20-án elrendeli a rabszolgaként kezelt indiánok felszabadítását, és elsőnek ismeri el a „barbárt” is megillető emberi méltóságot és szabadságot. Erre emlékeztet végrendeletében is.

Igaz, a spanyol gondolkodók sokszor ellentmondó következtetésekre jutnak. Juan Ginés de Sepúlveda egyenesen „Isten bosszúálló karját” látja a spanyolokban, s a hódításban a vadak civilizálásának és lelkük megmentésének a lehetőségét. Mások hasonlóan érvelnek a rabszolgaság mellett. Las Casas viszont kétségbe vonja a hódítás jogosultságát, és kipellengérezzi a túlkapásokat, Domingo de Soto a békés hittérítés mellett áll ki, Francisco de Vitoria az indiánok szabadság- és tulajdonjogát hirdeti, bár megengedettnek tekinti a spanyolok békés letelepedését és kötelezettségnek az ige hirdetést. Francisco Suárez elismeri a hitetlen fejedelmek fennhatóságát alattvalóik felett, még ha keresztények is. Erőszakkal nem szabad téríteni, de kényszeríteni lehet olyan gyakorlatok feladására, mint az emberáldozat.⁵

Az intelmeknek és utasításoknak persze nem mindig volt foganatjuk. A salamancai egyetem és a királyi trón messze esett, s amerikai földön nem egyszer jártak el a rendeletekkel a „tiszteletben tartjuk, de nem teljesítjük” közmondássá vált módszere szerint.

* * *

*Forrjanak egybe hevülten a most elszórt akarások,
egy felséges erőkévét formálva magukból,
büszke spanyol vérből lelkedzett nagyszerű fajták
lépjenek újra elő hajdan diadalmas erénnyel.*

Rubén Darío
(Gáspár Endre fordítása)

A megemlékezésről és módjáról, a két fél viszonyáról támadt vitában Tulio Halperin argentin történész azt fejtegette, hogy „az Amerika és Spanyolország közti félreértést soha nem fogják kiküszöbölni, mert a történelem szerves része”. Gabriel García Márquez viszont arról beszélt, az ötszáz éves évfordulót meg kell ünnepelni azzal a feltétellel, hogy az államfői csúcsértekezletek hathatós együttműködés kezdetét jelentsék. „Ezek a találkozók arra emlékeztetik Spanyolországot, hogy inkább a miénk, mint Európáé. Mi anyaországnak hívjuk, az európaiak pedig mindig azt mondták, hogy a Pireneusoknál kezdődik Afrika.” Mások szerint minél kevesebbet beszélnek a 400-500 év előtt történelekről, annál jobb. Egyedül a jövő a fontos, és természetesen a jelen. Használják fel összefogásra az alkalmat, amire ódai hangon már évtizedekkel ezelőtt felszólított a nicaraguai vátesz, Rubén Darío. Hatalmas problémák várnak megoldásra: a rendszerek demokratizálása, a gazdasági élet fellendítése, hogy ne legyenek „éhező demokráciák”, a terrorizmus és a korrupció legyőzése, a kábítószeres alapanyagok helyettesítése más termékekkel, a népbetegségek leküzdése és az analfabetizmus. A célokat vállvetve is nehéz lesz elérni, külön-külön pedig lehetetlen. Mind ebben fontos szerepe lehet Spanyolországnak és Portugáliának függetlenül attól, hogy a latin-amerikai népek anyaországnak, testvérországnak vagy Európával összekötő hídnak tekintik.

Aránylag szerény keretek között — eltekintve állami kölcsönöktől, továbbá az egyházak és magán szervezettek erőfeszítéseitől —, szociális és kulturális vonalon már történik valami. Spanyolország tizenhárom köztársaságban támogatja történelmi városok helyreállítását és új életre keltését, hogy ne tűnjenek el, mint például Caracasban. Nem szorítkozik a koloniális barokk emlékeinek

restaurálására, hanem kiterjed lakásépítésre, orvosi rendelők, kultúrházak és műhelyiskolák létesítésére, ahol műemlékvédelmi személyzetet képeznek ki.

Ami pedig a múltat illeti, az évforduló hozzájárulhatna ahhoz, hogy örökölt előítéletek és elcsépelet, dicsőítő szólamok helyett pártatlanabb, a valóságnak megfelelőbb képet vetítsenek a népek elé a világtörténelmet oly mélyen befolyásoló eseményekről, mint Amerika felfedezése, meghódítása és gyarmatosítása. Ehhez tartozna az is, hogy — mint az egyesült Európa építésének megindulásakor történt —, felülvizsgálják a tankönyveket és tárgyilagosabb szempontokat juttassanak érvényre. Ez adna igazán értelmet a megemlékezésnek. Ha nem sikerül, érvényesek maradnak Petőfi szavai: „Világtörténet! mily csodálatos könyv! Mindenki mást olvas belőle...”

Jegyzetek: 1. A kéziratok pogány és keresztény vallási, történelmi és tudományos, orvosi és csillagászati szövegeket tartalmaznak, s a 16. században készültek. 2. Az *El Financiero* című mexikói lap, idézi az *El País*, 1992. I. 31; 3. *Ami a Naplóból kimaradt* 143. Kanadai Magyarság, 1992. II. 29; 4. Vö. *Crónicas de Indias* Guillermo Díaz-Plaja kiadása és bevezetője. Madrid, 1972.; 5. L. Ana Martínez Arancón: *La visión de la sociedad en el pensamiento español de los Siglos de Oro* Madrid, 1987.

OSCAR RODRIGUEZ MARADIAGA

Amerika meghódítása

1492—1992. Ötszáz év. Minek az ötszáz éve? Ez nem költői kérdés. A válasz sem magától értedődő. Ellenkezőleg; egyre gyakrabban merül fel a kérdés: mi történt 1492-ben? Felfedezés? Hódítás? Találkozás? A válaszok sokfélék, ellentmondásosak, sőt polemikusak.

Bárhogy legyen is: 1492. október 12-e az emberiség történelmének egyik legjelentősebb dátuma. Kolumbusz Kristóf elérte a Nyugat-Indiákat, azaz az Újvilágot, Amerikát, és ez az esemény megváltoztatta a történelem folyását.

A spanyolok, portugálok és velük együtt az első misszionáriusok megérkezése a kontinensre mindig is szenvedélyes vita tárgya volt. Szinte lehetetlen az egységes és átfogó értelmezés, hiszen nem mindegy, hogy melyik nézőpontból szemléljük a kérdést: a hódítóéból, aki felfedezte és azonnal el is kezdte uralni az Újvilágot, vagy a legyőzöttéből, az őslakoséból, a feketéiből, akit legyőztek, jogaitól megfosztottak és akik közül sokakat el is pusztítottak.

Következésképp az evangelizáció és Amerika egyházának története is ellentmondásokkal teli. Egyesek úgy vélik, hogy ez példásan misszionárius korszak volt, amely néhány évtized leforgása alatt jelentősen felgyorsította a kereszténység világméretű térhódítását; mások viszont elítélik az alkalmazott módszereket: a gyarmatosítást és a népek leigázását, az imperialista terjeszkedést. Ezért nem is meglepő, hogy 1992-ben, az ötszázadik évfordulón a legkülönbözőbb véleményekbe ütközünk, melyek közül a „rózsaszín” és a „fekete” legenda a